

RIINA JUURIK

Arheoloogia luubi all (Andrew Jones „Archaeological Theory and Scientific Practice” 3. peatükk „Archaeology observed”)

3. peatükis käsitleb Andrew Jones seda, kuidas me loome seletusi mineviku ühiskondade kohta, kasutades materiaalselt kultuuri. Kuidas toimub protsess, mille alguses on idee kaevata mõnda muistist ja lõpus valmis publikatsioon? Millised on selle protsessi eri osade vahelised suhted ja kuidas need mõjutavad lõpptulemust? Kuidas luuakse tõde arheoloogias?

Nagu Jones ka ise mainib, on tema enda kogemused seotud just Suurbritannia kaevamistaditsioonide ning materiaalsete esemete käsitlemise meetoditega. Seega tuleb tema käsitluse lugemisel arvestada konteksti ning et nii mõnedki seisukohad on seetõttu spetsiifilised. See muidugi ei tähenda, et teistel arheoloogiakoolkondadel ei oleks Jonesi tõstatatud probleemidest midagi õppida.

Üheks olulisemaks probleemiks arheoloogiliste kaevamiste ja kaevamisjärgsete analüüside läbiviimisel peab Jones nende tegevuste killustavat ja hierarhiseeritud loomust, mis avaldab tugevat mõju kaevamistulemuste publitseerimisele. (Siinjuures jääb veidi puudu tegevuskonteksti mõistmisest. Kas Jones peab publitseeringute all silmas lihtsalt kaevamisaruannet või pigem artiklit, kus esitatakse juba kaugeleulatuvamaid interpretatsioone ja üldistusi laiemas kontekstis? Eesti arheoloogias näib, et aruandes ei eeldatagi erilist analüüsi ning see võib jääda rahulikult artikli või monograafia pärusmaaks. Jones seevastu näib publitseeringute all silmas pidavat just aruandeid, kuid heidabki neile ette, et need vaid esitavad materjali ning ei sisalda tõlgendusi ja narratiivsust. Siin oleks vaja paremini tunda Suurbritannia aruande koostamise tavasid ja nõudeid või kasvõi mõnda neist lugeda.) Samas on see, et muistis arheoloogiliste kaevamiste tagajärjel hävib ja killustub, üpris paratamatu. Me ei saa ju teada, mis on tegelikult mängukaru sees, kui me seda katki ei tee ja järgi ei vaata. Ja kui mängukaru puhul võiksime lugeda mingit teksti, kus on seletatud, kuidas ja millest mängukarusid tehakse, ei ole selliseid käsiraamatud arheoloogilistele muististele kaasa antud. Ja kui olekski, siis me ei tea kunagi, kas näiteks see konkreetne kääbas A on oma olemuselt täpselt samasugune kui kääpad B, C, D jne, mis on juba kirjeldatud. Muidugi on mitmeid võimalusi uurida muistiseid mittedestruktiivsete, nõ pehmete vahenditega, kuid nende puhul jääb alati kripeldama, kui palju infot võiksime saada, kui koha läbi kaevaksime. Kui see on tehtud, pole enam vaja muretseda, kui palju ja millist infot oleksime võinud saada pehmete vahenditega, kuna paik on juba hävinud. Jones rõhutab tihti, kuidas muistise koostiselemendid (ladestused, kihid), esemed ja võetud proovid muutuvad omavahel seostumatuteks, kaotavad oma konteksti ning on sisuliselt laiali paisatud. Nende paiknemine ja omavahelised suhted jäävad alles abstraktsel kujul, eksisteerides vaid kirjeldustes, kaartidel, plaanidel, fotodel jne. Aga mida muud me saame teha kui anda vaid oma parim, et säilitada järeltulevatele põlvedele võimalikult palju ja detailset infot selle kohta, mida me ära hävitanud oleme. Alternatiiv oleks vaid muistise kaevamata jätmine.

Muidugi on arheoloogiline kaevamine täis subjektiivsust, sõltudes kaevajatest, kaevamiste juhataja kogemustest ja tegevusest, eelnevatest ootustest, küsimustest, mida tahetakse ja mida osatakse esitada, sellest, mida peetakse objektiivseks ja õigeks teha tollel ajahetkel ning kultuuri/ruumi-situatsioonis ja veel paljudest teistest teguritest. Peab nõustuma Jonesiga, et

arheoloogias (ja ka muudes teadusharudes) toodetakse teadmisi hierarhilises raamistikus. See tähendab, et objekti vaadeldakse ja kirjeldatakse enamasti alumistel, samas kokkuvõtteid tehakse ülemistel tasanditel. Iga tasandi vahel tekib paratamatult teabe teatud moondumine, interpreteerimine ja kaotsimine. Mulle pole isiklikult kunagi meeldinud idee kaevamistest, kus kaevamiste juhataja ja korraldaja ning ühtlasi kokkuvõtete tegija käib vaid harva kaevamistel kohal vaatamas, mida tema jaoks välja on kaevatud. See meenutab kangesti oma iseloomult 19. sajandi asjaarmastajate harrastusi, kus talupojad kaevasid muistiseid ning töid härradele vaid ilusaid asju näha. Muidugi ei saa tänapäeva arheoloog lubada endale samas mõõdus luksust ning peab kaevamised rüütama teaduslikkuse ja objektiivsuse rüüsesse ja kui muud sisu ei ole, siis vähemalt tulema välja põnevate tõlgenduste ja järeldustega. Just asjaolu, et arheoloogiline objekt hävib kaevamiste käigus, sunnib arheolooge ettevaatusele. Võib juhtuda, et sellest, mis on ära kaevatud, ei jää silmaga nähtavaid jälgi. Seega me ei tea, millist kahju võib tekitada üks loll kaevaja. Tegemist võib olla pisiasjaga, kuid just sellel võib olla muistise tõlgendamisel määrav tähtsus. Jonesist jääb mulje, et Briti traditsioonis puutub väljakaevamiste kõige kõrgem ülevaataja algse materjali ja reaalse kaevamistegevusega kõige vähem kokku. Seega peab ta usaldama oma kaevajaid ja alama astme ülevaatajaid. Samas, kui teha kaevaja oma ala dokumenteerimise eest vastutavaks, suhtub ta kaevamisse tõenäoliselt suurema vastutustundega ja jätab rohkem ruumi sisulisele kaasamõtlemisele. Muidu võib juhtuda, et inimene kaevab tuimalt, jättes mõtlemise juhataja hooleks. Leian, et kaevamiste objektiivsuse huvides peaks kaevamiste nõ kõrgeim juhataja võtma neist ka ise realselt ja aktiivselt osa. Vähemalt tõlgendab ta siis seda, mida ta ise nägi, mitte seda, mida nägid teised. Lisaks on sel juhul vaatlus vahetu ja seega üksikasjalikum ning tunnetuslikum. Üks asi on lugeda, et kiht E asus kiht F-i all ning mõlemad piirnesid kihiga G, teine asi neid kihte ise näha, tunnetada nende tekstuuri ja olemust. Muidugi ei saa kaevamiste juhataja ise kõigega tegeleda kuid ega talt rohkem ei nõutagi kui et ta teeks oma parima.

Palju pöörab Jones tähelepanu kaevamiste ja kaevamisjärgsete tegevuste objektiivsusele. Kaevamistel saadud materiaalsete esemete ja proovide analüüsi peetakse täiesti objektiivseks, kaevamisprotsessi ja aruande koostamise jaoks on töötatud välja normid, mida peetakse tänapäeval objektiivseks. Ja häda sellele arheoloogile, kes julgeb selle kohustusliku objektiivsuse normi vastu eksida. Üheks teadusliku objektiivsuse tagajaks teaduses on korduvate eksperimentide läbiviimine. Jones väidab, et kuna muistised on individuaalsed ja kaevamiste käigus nad hävivad, ei saa kaevamiskspereimendi testida seda uuesti läbi viies ja seega jääb arheoloogia taolisest teaduse mudelist väljaspoole. Tegelikult on heaks tavaks, et ühte muistist ei kaevata alati korraga läbi vaid jäetakse osa ka järeltulevatele põlvedele. Muidugi oleneb see tihti ka muistise liigist ja kasvõi tema füüsilistest mõõtmetest. Samas jääb ka hinge kripeldama, milline info saamata jäi ja kas see tooks olulisi muutusi saadud materjali põhjal tehtavatesse järeldustesse. Samuti on kontekstuaalne arheoloogia otseselt sõltuv kasutadaoleva materjali hulgast ning seega võiks olla meie eesmärk koguda nii palju võrdlusmaterjali kui võimalik. Muidugi pole see, kui ühte muistist kaevatakse mitu korda (ja näiteks erinevate arheoloogide poolt), võrreldav katse läbiviimisega mõnes loodusteaduses. Me ei saa tagada, et „ained” mida me proovis kasutame, on samad, kuna nii muistis ise kui selle mõttelised osad on unikaalsed. Samamoodi on muutunud tingimused – eriti interpreteeriv võrgustik, mille kaudu teadust tehakse. Seega on muistise osade kaupa kaevamine eri ajaperioodidel küll vägagi ebatäielik, kuid mingil määral arvestatav korduva eksperimendi läbiviimise võimalus.

Kaevamisjärgsed analüüsid Briti arheoloogias näivad olevat midagi kohustuslikku, mida alati tehakse, kuna aruandele lisatud eksperthinnangud ning loodusteaduslikud analüüsid annavad aruandele teaduslikkuse ning objektiivsuse, kui neist muidu vajaka jääb. Samas jäävad

analüüside tulemused tihti sisuliselt kasutamata ja kui seda tehaksegi, siis selleks, et kinnitada või ümber lükata oma esialgseid kaevamistel tehtud järeldusi. (Enamasti küll kinnitada, kuna ümberlukkava materjali võib kasutamata jätta või kuulutada eksimuseks.) Eestis näib pigem probleemiks olevat see, et ei tehta piisavalt kaevamistest järgseid analüüse, ei kaasata materjalieksperte (neid tihti polegi) ja loodusteaduslikke meetodeid kaasatakse samuti vähem kui tihti võiks. Väga paljud neist meetodeist, mida Jones loetles võimalustena, isegi standardsete tegevustena arheoloogilise materjali analüüsimisel, on meil tundmatud või väga harva kasutamist leidnud. Tihti on asi kindlasti raha taga. Kui on valida, kas teha mitu nädalat välitöid või üks väga kallis proov, langeb liisk tihti esimesele variandile. Saadava info hulk on sealjuures tõenäoliselt suurem, kuigi erineva iseloomuga. Samuti ei pruugi olla analüüsideks alati võimalusi (puuduvad vastavad eksperdid või tehnoloogia), teadmisi, tahtmist ja ka harjumust. Siiski ei saa väita, et Eestis proovide tulemused muistise interpreteerimise juures kasutamata jääksid. Võib-olla just see, et analüüsides tegemine nõuab arheoloogilt teatud ohvreid, sünnivad need vaid vajaduse tõttu ning leiavad igakülgset võimalikku ära kasutamist. Samas olen tõesti näinud ka aruandeid, kus näiteks loomaluude analüüsid on põhitextstile juurde köidetud ilma igasuguse sisulise ja tekstilise seoseta. Siiski, nagu juba mainitud, ongi aruanne pigem materjali esitus ning laialdasem interpreteerimine ning eri allikate tulemuste kokkuvõtmine jääb artikli või monograafia ülesandeks. Samuti on olemasolevad analüüsid (kui ka muistise uurimisel täiel määral rakendamata jäänud) tänuväärseks materjaliks mõne kitsama eriala spetsialistile, kes saab neid kasutades kvalitatiivselt uue tulemuse. Seega on kõikvõimalike proovide ja analüüsides tegemine igatahes positiivne nähtus, eriti Eesti kontekstis.

Siinkohal tekib jällegi küsimus, et mil määral mõistavad arheoloogid teiste teadusalade poolt välja töötatud meetodite järgi saadud tulemusi või kuivõrd suudavad nad ise heade tulemustega neile võõraid meetodeid rakendada. Võib juhtuda, et analüüs ei olegi võimeline vastama küsimusele, mille arheoloog esitas, kuid tulemusi käsitletakse kui kindlat tõde ning sobitatakse konteksti. Tihti ei anta enda jaoks võõraste tehnikate ja meetodite puhul aru, millele on need üldse võimelised vastust andma ja milliste reservatsioonidega peab tulemustesse suhtuma. Kas me saame alati eeldada, et arheoloog oleks kursis kõigi nende teadusharude, mille teeneid ta kasutab (näiteks massispektromeetria, gaasikromatograafia jne), peensuste ja telgitagustega? Kas samahästi võiks nõuda, et C14 proovi tegija annaks dateeringu, mis on juba asetatud nii muistise kui laiemasse arheoloogilisse konteksti? Nii mõnigi arheoloog, kes on varem pidanud end pigem loodusteadlaseks, võib peale lähemat tutvumist füüsika ja keemia sügavustega leida, et tema arheoloogina on ikkagi puhastverd humanitaar/sotsiaalteadlane.

Rääkides veelkord uurimise materjali tükeldatusest väidab Jones, et see tuleneb süsteemianalüüsi (*systems analysis*) nõudmistest – iga süsteemi moodustavat elementi ja komponenti käsitletakse eraldiseisva üksusena, et seda paremini mõista. Kuigi Jones arvates viib see olukorrani, kus süsteemi elemente lihtsalt jõllitatakse empiirilisel, arvestamata nende konteksti ja sellega asi piirdubki. Samas on kontekst arheoloogias ülitähtis ja ese, kaotanud selle, on ilma jäänud ka suuremast osast oma väärtusest. Meie hoidlates, eriti vanemate leiukogude seas on palju esemeid, mille leiukontekst piirdub teadaandega, et see on pärit näiteks Lätist. Taoline ese jääbki teaduse jaoks kadunuks, olles vaid silmailuks ning pakkudes vaid tõestust sellele, mida kunagi „arheoloogias” oluliseks ja tavapäraseks peeti. Samas on süsteemianalüüs iseenesest minu arvates üpris vajalik ja tõhus meetod, eeldusel, et sellele järgneb üksikute elementide taas konteksti viimine. Kui me uurime iga üksikut elementi ja saame selle kohta võimalikult palju teada, on ka meie kontekstuaalsete sidemete võrk tõenäoliselt hoopis tihedam ja varjunditerikkam, kuna meie suurenenud teadmised

üksikmoodustajate kohta võivad tuua välja ka selliseid tähenduslikke ühendusi, mida muidu tähele poleks pannud või osanud eeldadagi. Seda eriti, pidades silmas tähendusi, mida üksikud elemendid omasid mineviku inimese elus. Süsteemianalüüs ei tohiks olla eesmärk omaette, vaid ainult vahend, saamaks võimalikult sügavaid ja laialdasi teadmisi.

Arheoloogilise tõe saavutamise seondub *black-boxide* probleem. Jones väidab, et arheoloogias luuakse fakte läbi selle, et nii loodusteaduslike meetoditega saadud tulemused kui ka süsteemianalüüsi iga element *black-boxitakse* ning kasutatakse edasises analüüsis. Samamoodi tehakse ka kaevamiste aruandega. Seetõttu on terviklikku pilti saada raske, kuna kõik teadmised on saadud erinevate meetoditega ning kannavad eelarvamuste, ootuste ja hinnangute koormat. Samas nii see teadus töötabki. Me ei saaks luua uusi teadmisi, kui me ei võtaks vähemalt osa varem avastatud tarkustest omale aluseks. Ja kui mõni *black-box* avatakse või tühistatakse, võib (kuid võib ka mitte) sellele ehitatud kontseptsioon kokku langeda nagu kaardimaja, millel on alumine kaart ära tõmmatud. Jones pakub lahendusena varianti, et me peaksime kirjutama aruannete loomisel alati lahti ka selle, mis tingimustes need on loodud ja milline on tagapõhi, mis on meil endil, meie kasutatud meetoditel ja faktidel. Minu arvates me ei käsitlegi aruandeid kunagi neutraalsete ja objektiivsetena. Teame, et näiteks nõukogude ajal olid aruannetele kehtestatud omad reeglid, et sellel arheoloogil on omamoodi „kiiksud”, et tolles laboris tehtud proovid ei pruugi vastata tõe, et kaevamised toimusid jubedas kiirustamises, et kaevajatel oli vähe kogemust, et juba muistist kaevama hakates oli arheoloogia üldsusel ettekujutus, mis see peaks olema, et varasemad kaevamised andsid muistisest hoopis teise pildi, et see dateering põhineb vananenud tüpoloogial, et teatud tähtsa eseme väljakaevamise päeval ei olnud arheoloogi ennast kohal jne. (Küllap see on Eesti ja ka Eesti arheoloogia väiksemõõtmelisuse teene, et meil on tihti kasutada palju rohkem kontekstuaalset infot kaevamiste läbiviimise, seda teinud isikute, nende isiklike vaatepunktide ja kasutatud analüüsides plusside-miinuste kohta.) Samas ei oska me kindlasti näha kogu tausta ja kõiki mõjutegureid, mis välistavad täieliku objektiivsuse. Aga kas aruande koostaja ise suudaks anda neist ammendava ülevaate? Julgen selles tugevalt kahelda. Kui lugupeetud teadlased ei suuda isegi mõista, et nad kasutavad oma arutlustes teatud teoreetilisi konstruktsioone, on vast palju loota, et needsamad inimesed jälgiksid hoolega oma mõtte- ja interpreteerimisprotsesse ja kaaluks, kuidas ja mille alusel me neid teeme, pidades samal ajal silmas ka kõigi teiste seonduvate teadusharude ja nendega tegelevate inimeste eripärasid ja neist tulenevaid piiranguid. Seega peaksime olema võimelised läbi viima süvapsühholoogilist analüüsi eelkõige enda kallal, samas mõistma teadusmaailma sügavamaid allhoovusi. See muidugi ei tähenda, et me ei peaks proovima end mõjutavatest teguritest ülevaadet saada. Siiski jääb küsimus, kui sügavale me suudame sellega minna ja seega, kui suur osa on objektiivsusel, kui suur tunnetatud ja teadvustatud subjektiivsusel, kui suur subjektiivsusel ja kui suur lihtsalt teadmatusel/alatedvuslikul tunnetamisel/lollusel.

Jonesi arvates on võimalik teaduslike analüüsides käigus tekkinud transformatsioone (killustumine, tõlkimine ühest meediumist teise) võimalik tagasi pöörata. Selleks peab nii analüüsi objekt kui interpreteerija olema samal ajal nii Lääne kontseptuaalses süsteemis kui väljaspool seda, mille käigus materjal saab tagasi oma ajaloolise ja kultuurilise positsiooni ja omapära. Eeskujuks sealjuures on etnoloogias kasutatav praktika, kus etnoloog/atropoloog pendeldab põliskultuuri ja tema oma kontseptuaalse süsteemi arusaamade vahel. On see üldse võimalik? Kas need üksused, mille vahel me pendeldame, ei ole mitte meie arusaamad ning meie arusaamad, millised need peaksid olema põliskultuuris. Suudame me välja astuda oma Lääne kontseptuaalsest süsteemist? Sünnib see ju teaduse tegemiseks, kuid teadus ise on oma loomult ja praeguses vormis pea üdini läänelik nähtus. Kui arvatakse, et eksisteerib teatud või

täielik ühismõõdutus teineteisele järgnevate traditsioonide/paradigmade vahel ühe teadusharu sees (Kuhn, Feyerabend), kuidas võime loota, et sellist olukorda ei teki erinevaid ja eri aegadest pärit ühiskondi uurides. Kas praegusaegset läänelikku ja esiajaloolist maailmavaadet ei erista täiesti teistsugune maailmaasjade nägemine ja tunnetamine (toimunud on mitmeid *Gestalt*'i nihkeid)?

Üldiselt olen Jonesiga nõus, et peame rohkem tähelepanu pöörama muistise elementide vastastikusele ja taustasidusele, uurimisobjekti ja uurijat mõjutavate tegurite äratundmisele ja väljatoomisele ning eriti sellele, et arheoloogiline tõde on alati loodud, mitte avastatud. Kuigi mõned käsitletud probleemidest olid enam aktuaalsed Jonesi enda toimimisruumis kui näiteks Eestis, on hea teada, et keegi nende küsimuste pärast ikka südant valutab, kitsaskohti välja toob ja üritab tuimi, kohustusliku objektiivsuse võrku jäänud arheolooge veidi raputada.